

УДК 378.14

Л.А. Липова,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
(Інститут педагогіки АПН України, м. Київ);

П.І. Замаскіна,
директор
(гімназія № 290 м. Києва);

В.В. Малишев,
доктор технічних наук,
(Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна", м. Київ)

СПРИЯННЯ ТА ПЕРЕПОНИ У ФУНКЦІОНУВАННІ СПЕЦКУРСІВ (АНАЛІЗ СТАНУ ПРОБЛЕМИ В ШКІЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ)

Стаття присвячена важливому компоненту профільного навчання – функціонування спецкурсів. Розглянуто стан проблеми у старших класах школи; проаналізовано процес розробки програм спецкурсів, організацію їх діяльності в середніх школах за рахунок шкільного компонента навчального плану. Визначено роль спецкурсів у здійсненні профільного навчання і внутрішньої профільної спеціалізації.

Донедавна питання введення в старшу школу курсів за вибором мало цікавило педагогічні і суспільні кола. Проте зараз число їх вимірюється тисячами, а Інтернет на запит про них видає понад 70 тисяч посилань. Тож чи означає це, що питання курсів за вибором нарешті вирішене і їх роль у профільному навчанні остаточно з'ясована? Результати співбесід з учителями та учнями, їх анкетування й опитування, тобто вивчення цього питання на практиці, засвідчили, що ще вимагає додаткового з'ясування розробка змісту і практична реалізація спецкурсів, остаточно встановлення їх функцій і місця в системі профільної і передпрофесійної підготовки учнів та інші питання, які стосуються спецкурсів.

Мета статті: ознайомлення педагогічної громадськості зі станом функціонування спецкурсів у середній школі на теперішньому етапі її профілізації.

Анкетування проводилось серед учителів різних навчальних закладів: ліцеїв, гімназій, спеціалізованих та масових шкіл (економіко-правовий ліцей, гімназія скандинавських мов, гімназія № 290, спеціалізовані школи №№ 137, 303 м. Києва). Більшість опитаних учителів (85%) вважає за потрібне з метою кращої внутрішньопрофільної спеціалізації виділити години на вивчення спецкурсів не з шкільного, а з державного компонента змісту навчання. Вони аргументують це тим, що якщо в розкладі уроків на всю паралель 10-х (11-х, чи 12-х) класів буде стояти "спецкурс", то в цей час учні будуть розходитися по кабінетах на заняття з обраних ними спецкурсів, і це дисциплінуватиме учнів. А при теперішньому становищі спецкурсів (за рахунок шкільного компонента змісту), заняття з яких проводяться у позаурочний час, ставлення до спецкурсів буде таким, як до факультативів, тобто необов'язковим, хоча спецкурси після вільного вибору їх учнями мають бути обов'язковими для відвідування. Адже спецкурси компенсують обмежені можливості базових і профільних курсів у задоволенні різноманітних освітніх потреб школярів.

На питання, чи вважаєте Ви профільне навчання актуальним, 84% учителів відповіли схвально, а 16% відповіли, що це – "рیمейк", "ми це вже проходили і ефект від цього був незначним", маючи на увазі період, коли учням школи давали певну спеціальність, з якою більша частина школярів не пов'язувала своє життя після школи.

Анкетування виявило, що 98% учителів знають про необхідність вивчення спецкурсів, про які вони довідалися: а) від колег – 10%; б) від адміністрації школи – 60%; в) від методиста – 20%; г) від батьків учнів – 6%; г) з педагогічної літератури – 10%.

Серед учителів, що вважають профільне навчання актуальним, необхідність вивчення спецкурсів підтвердили 79% учителів, а от на питання "чому" лише 10% написали, що для професійного самовизначення учнів, а решта відповіла: для поглибленого вивчення предмета – 30%, для успішної атестації – 10%, для вступу до ВНЗ – 50%. Отже професійне самовизначення учнів учителі вважають, на жаль, не найважливішим.

На думку вчителів, фундаментальні знання з профільних предметів та спецкурсів можуть дати лише вчителі вищої атестаційної категорії і вчителі-методисти, а спецкурси з вузькоспеціальною тематикою краще вести відповідним фахівцям.

На питання, чи готові Ви викладати свій предмет на профільному рівні схвально відповіли 70% вчителів, а на питання, чи здатні Ви скласти програму спецкурсу, позитивну відповідь дали 32% вчителів, з них сказали, що самостійно розробили програму – 40%. Чи достатній для цього рівень методичної підготовки, негативну відповідь дали 68% вчителів, тобто лише третина з них (32%) може скласти хоча б програму спецкурсу і тематичне планування до неї.

За результатами анкетування, вчителі хотіли б підвищити свою кваліфікацію для розробки і викладання спецкурсів: а) на тематичних курсах при інституті післядипломної освіти – 60%; б) на семінарах у межах чергових курсів підвищення кваліфікації – 23%; в) за рахунок обміну досвідом (майстер-класи) – 10%; г) шляхом самостійного вивчення – 7%, тобто всі вчителі різними шляхами прагнуть навчитись складати програми спецкурсів і придбати навчально-методичні матеріали, яких нема у половини вчителів.

Ми мали на меті дізнатись, якій тематиці спецкурсів вчителі надають перевагу. Відповіді на це питання розподілились: а) підготовці до вступу до закладу професійної підготовки (вищий навчальний заклад, коледж) – 50%; б) поглибленому вивченню предмета – 20%; в) підготовці до підсумкової атестації – 20%; г) знайомству з професіями – 10%. Тобто тематиці щодо професійного самовизначення, що є найбільш важливою для подальшої долі дитини, вчителі надають далеко не першорядного значення.

На питання, які функції спецкурсів учителі вважають основними (ми просили розмістити пункти на власний розсуд по мірі зменшення ролі функцій), вони зазначили: а) підвищений, поглиблений і розширений рівень вивчення певного навчального предмета для учнів, які найбільш ним цікавляться; б) реалізація міжпредметних зв'язків з одночасною інтеграцією окремих уявлень, сформованих у межах окремих предметів, у цілісну картину світу; в) задоволення пізнавальних інтересів школярів, що виходять за межі традиційних шкільних предметів; г) профорієнтація і проходження професійної проби на "профпридатність" (створення умов на утвердження у виборі професії або відмову від неї); г) знайомство з окремими видами професійної діяльності, "входження в професію", що сприятиме успіху на ринку праці. Отже, ролі функцій, призначених професійному самовизначенню, вчителі надали останні місця в переліку функцій. Тобто як і у відповідях на попереднє питання *проглядає тенденція до другорядності самовизначення і соціалізації учнів в очах учителів.*

Нас цікавила й думка вчителів щодо кількості спецкурсів, що їх мусять обрати і потім обов'язково відвідувати учні 10-12-х класів. На це питання "один" – відповіли 10% вчителів, "два" – 30%, "три" – 50%. Тобто більшість вважає за оптимальне три спецкурси для відвідування учнями.

Стосовно місця проведення занять зі спецкурсів, відповіді вчителів розподілились так: а) у своїй школі – 73%; б) в іншій, базовій школі чи ПТУ – 6%; в) у вищому навчальному закладі чи науково-дослідній установі – 15%; г) дистанційно – 4%; г) в установах додаткової освіти (станціях юннатів, техніків, художніх чи спортивних школах тощо) – 2%.

Щодо питання про наявність відповідних умов для функціонування спецкурсів (матеріально-технічна база навчального закладу, методична література тощо), більшість учителів суспільно-гуманітарного напрямку викладання (76%) відповіла "так", а значна частина вчителів природничо-математичного напрямку (60%) дала відповідь "частково". Отже, для природничих дисциплін більшість шкіл (окрім ліцеїв, створених на базі ВНЗ) не має відповідної експериментальної бази для успішного функціонування спецкурсів, тематика яких передбачає лабораторні досліди і практикуми. Це треба враховувати при доборі тематики спецкурсів і з огляду на матеріально-технічне забезпечення навчального закладу.

На питання, чи є потреба складати програми спецкурсів різних рівнів складності, основна частина вчителів (80%) зазначила, що у профільних класах рівень спецкурсів має бути доступним, але водночас поглибленим і розширеним за змістом, тож нема сенсу у складанні спецкурсів низького рівня складності.

Складними для вчителів виявились питання відбору і структурування змісту спецкурсів, вибору методів і форм навчання, визначення цілей і завдань. Але найскладнішою для вчителів, як засвідчило анкетування, виявилась проблема контролю і оцінювання рівня досягнень учнів за програмою спецкурсу. Одні з них вважають, що треба оцінювати за 12-ти бальною шкалою (60%), тобто як і профільні предмети, хоча не можуть аргументувати свою думку; інші в цьому питанні є прибічниками модульно-рейтингової системи оцінювання (30%), переконуючи, що саме вона дозволяє максимально враховувати індивідуальні особливості учнів. Незначна частина вчителів (10%) вважає, що засвоєння змісту спецкурсів, як і факультативів, взагалі не треба оцінювати. Така розбіжність думок учителів свідчить про те, що це питання ще вимагає дослідження.

На питання, до чого може привести введення спецкурсів, відповіді вчителів розподілились таким чином: а) до підвищення компетентності учнів із профільних предметів – 60%; б) сприятиме підвищенню загальної ерудиції школярів – 20%; в) допоможе професійному самовизначенню – 15%; г) до зайвого перевантаження учнів – 5%. *Отже, на професійному самовизначенні акцентує увагу лише кожен шостий з опитаних учителів*, що надзвичайно мало з огляду на актуальний нині аксіологічний аспект змісту навчання, адже теперішні учні прагнуть знати не тільки, яких знань і вмінь їм треба набути, а й навіщо вони знадобляться їм у майбутній професійній діяльності.

Ми запитували вчителів, скільки відсотків їхніх випускників пов'язали своє життя з обраним профілем навчання і яка їхня подальша професійна доля. У відповідях різних учителів ми

спостерігали значні розбіжності. Виявилось, що існує певна кореляція між вибором професійного шляху випускників і фаховим рівнем вчителів, що викладали профільні предмети і спецкурси. Отже існує пряма залежність між вибором життєвого шляху учнів і професіоналізмом учителів, які їх навчали.

Ми провели також анкетування учнів, зокрема учнів 9-х класів, щоб дізнатися про їхнє ставлення до спецкурсів і в цілому до профільного навчання. Щодо поінформованості їх про профільне навчання, в основному відповіді були позитивні, а щодо джерел інформації відповіді розподілились: а) від учителів – 64%; б) від адміністрації школи – 20%; в) від однолітків – 5,7%; г) від батьків – 6,4%; г) із засобів масової інформації – 3,9%. Із необхідністю введення спецкурсів погодились 75% учнів, основними джерелами інформації щодо цього виявились: а) вчителі – 60%; б) адміністрація школи – 24%; в) батьки – 6%; г) однолітки – 6%; г) засоби масової інформації – 4%.

Учнів десятих класів експериментальних шкіл ми запитували, чи надавалось їм справжнє право вибору тематики спецкурсів. Лише 40% учнів дали позитивну відповідь, решті нібито надавався вибір, але з обмеженою кількістю пропозицій.

На питання, скільки спецкурсів для відвідування вони вважають оптимальним, відповіді учнів розподілились: а) "один" – 15%; б) "два" – 35%; в) "три" – 50%.

Причинами вибору тематики спецкурсів учні назвали: а) поглиблення знань – 29%; б) успішну підсумкову оцінку – 9%; в) вступ до вищого навчального закладу – 20%; г) професійне самовизначення – 42%. Як бачимо, у відповідях учителів і учнів на питання анкети спостерігається значна розбіжність. Учні, вибираючи спецкурси для обов'язкового відвідування, надають більшого значення професійному самовизначенню, ніж вчителі. Отже *аксіологічний підхід у набутті освіти для учнів є переважаючим*.

Нас також цікавило, з яких предметів учні хочуть вибрати спецкурси. Аналіз анкет засвідчив, що переважають відповіді: а) з традиційних предметів (80%), тобто тих, які потрібні для вступних екзаменів у заклади професійного навчання (в основному вищі навчальні заклади); б) 10% учнів обрали тематику спецкурсів з непрофільних предметів; в) 10% – тематику спецкурсів, що виходять за межі традиційного навчального плану (психологія, філософія, економіка тощо).

На питання, з якими навчальними заняттями найбільш схожі спецкурси, відповіді розподілились так: а) з факультативами – 60%; б) з уроками – 30%; в) з гуртками – 5%; г) з секціями – 5%. Тобто ставлення до спецкурсів як обов'язкових занять у свідомості учнів ще не встановилось.

Щодо місця проведення занять з спецкурсів відповіді учнів майже співпали з відповідями вчителів: а) у своїй школі – 70%; б) в іншій школі – 5%; в) у вищому навчальному закладі чи науково-дослідній установі – 15%; г) в установах професійно-технічної та додаткової (позашкільної) освіти: станції юннатів, техніків, художніх, спортивних школах тощо) – 7%; г) дистанційно – 3%. Відсутність розбіжностей поглядів учителів і учнів щодо місця проведення занять спецкурсів зніме проблему пропусків занять з цієї причини.

Десятикласників наприкінці навчального року ми запитували, чи допомогло їм відвідування спецкурсів у професійному самовизначенні. "Так" відповіли 70% учнів; "ні" – 10%; "не впевнений" – 20%. Аналогічно одинадцятикласникам наприкінці навчального року ми поставили запитання, чи визначились вони з вибором професії. Відповіді розподілились: а) "так" відповіли 85% учнів; б) "ні" – 5%; в) "не впевнений" – 10%. Отже, за рік після відвідування спецкурсів число учнів, що визначились з вибором професії зросло, на 15%.

Ми хотіли також з'ясувати, з чим пов'язують учні вибір професії після закінчення школи: а) з власними потенційними можливостями і здібностями ("можу"); б) власними цілями, бажаннями, прагненнями ("хочу"); в) наявними і необхідними для певної професії стійкими фізичними і психічними якостями ("маю"); г) потребами і вимогами суспільства до особистості ("треба", "вимагають"); г) моральною або матеріальною підтримкою родичів. Учні мали визначитись щодо запропонованих пунктів і підкреслити ті, які їм властиві. На пункт а) позитивно прореагувало 85% учнів, на пункт б) – також 85%, відповідно в) – 80%, г) – 40%, г) – 70%. (Сумарний відсоток перевищує 100, тому що учні мали підкреслити зразу декілька пунктів). На нашу думку, високі цифри пунктів а), б), в) свідчать, з одного боку, про високий ступінь професійної визначеності, а з другого – про дещо завищену самооцінку учнів (особливо щодо пункту в)). Порівняно понижений показник пункту г) свідчить про те, що випускники не дуже переймаються інтересами держави.

З вищезазначеним пунктом в) були пов'язані два наступні питання: 1) чи поінформовані Ви про вимоги професії до її пошукувача? 2) чи маєте Ви уявлення про поняття "профпридатність", "проби на профпридатність"? На перше з цих питань більшість учнів (80%) відповіли позитивно. На друге питання 60% анкетованих дали негативну відповідь, що свідчить про погане уявлення претендента про вимоги на професію, хоча в пункті в) попереднього питання вони зазначили, що володіють необхідними для певної професії стійкими фізичними і психічними якостями. Тобто учні погано уявляють собі всі "за" і "проти" бажаної професії. Тому й непоодинокі випадки, коли, вступивши, наприклад, до медичного закладу, студент втрачає свідомість від вигляду крові. Тож є потреба у

спецкурсах, що ознайомлюють з особливостями тої чи іншої професії. Їх загальна назва приблизно може бути "Вступ до спеціальності" чи "Основи майбутньої професії", щоб учні знали не лише переваги, а й всі "підводні рифи" того чи іншого фаху. Недостатня підготовка учнів до вибору професії знаходиться у прямій кореляції з тим, що за результатами анкетування (див. вище) тільки 10% вчителів надають перевагу тематиці спецкурсів, пов'язаній із знайомством з професіями. Такий стан проблеми треба виправляти, адже йдеться про долю випускників.

Нас цікавило також, що вплинуло на самовизначення випускників, що саме спонукало їх до вибору тої чи іншої професії. Учні відповіли, що бажану професію вони хочуть обрати за: а) престижністю спеціальності – 30%; б) порадою родичів – 30%; в) компанію з друзями – 10%; г) авторитетом знайомого фахівця – 15%; г) впливом школи та вчителів – 15%. *Отже, роль школи і вчителів у професійному самовизначенні виявилась, на наш погляд, досить низькою.* Це зумовлює необхідність посилення роботи в цьому напрямку.

Окрім того, ми запитували учнів, чи володіють вони інформацією про освітні заклади та підприємства, де можна набути бажану для них професію чи спеціальність. "Так" на це питання відповіли тільки 50% школярів, а решта випускників дала негативну відповідь, хоча вони вже стоять на порозі самостійного життя. Таким чином, *бесіди з учнями та вчителями, результати їх усного опитування та письмового анкетування засвідчили недостатній рівень підготовки вчителів до профільного навчання і ведення спецкурсів, а також показали понижений рівень готовності учнів до професійного самовизначення.* Все зазначене свідчить про необхідність покращення підготовки вчителів до профільного навчання і ведення профорієнтаційної роботи.

Отже, аналіз практики реалізації спецкурсів у старшій школі дозволив зробити висновок, що для їх ефективної діяльності, на нашу думку, необхідно:

1) продовжити роботу по створенню програм спецкурсів, методичних планів, навчальних посібників, робочих зошитів;

2) поширити взаємодію шкіл, закладів додаткової освіти, вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ, дистанційних технологій щодо створення і функціонування спецкурсів;

3) посилити увагу місцевих органів управління освітою до процесів розробки, експертизи і викладання спецкурсів;

4) вдатися на всіх рівнях освіти до вивчення, узагальнення і поширення перспективного досвіду з профільного навчання і організації вивчення спецкурсів через всю систему загальної, додаткової, професійної і післядипломної освіти, а також через періодичні видання системи МОН України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція профільного навчання в старшій школі // Інформаційний збірник МОН України. – 2003. – № 24 – К.: Пед. преса, 2003. – С. 3-15.
2. Ермаков Д.С. Элективные курсы для профильного обучения // Педагогика. – 2005. – № 2 – С. 36-41.

Матеріал надійшов до редакції 05.02. 2008 р.

Липова Л.А., Замаскіна П.И., Малышев В.В. Способствование и преграды в функционировании спецкурсов (анализ состояния проблемы в школьной практике).

Статья посвящена важному компоненту профильного обучения – функционирование спецкурсов. Рассмотрено состояние проблемы в старших классах школы; проанализировано процесс разработки программ спецкурсов, организацию их деятельности за счет школьного компонента учебного плана.

Определена роль спецкурсов в осуществлении профильного обучения и внутрипрофильной специализации.

Lypova L.A., Zamaskina P.I., Malyshev V.V. Promotion and Obstacles in Functioning of Special Courses (Analysis of the problem in School Practice).

The article is dedicated to the important component of profile education – the functioning of special courses. The state of the problem in the secondary school is considered, the special courses programs compiling, their activity organization within the school component of study plan is analysed. The role of special courses in the profile education process and inter-profile specialization is defined.